

Kisebbségi irodalom – világirodalom

Ez a tanulmány tizenöt évvel ezelőtt készült egy, a franciaországi Tours-ban rendezett nemzetközi kollokviumra, a részvétel lehetősége reményében. A kollokvium témája: *A kisebbségi irodalmak autonómiája* azonban akkor, 1984-ben eleve gyanúsán hangzott, noha szervezői a „kisebbség” fogalmát nem csak etnikai értelemben fogták fel, s az előadások egyike-másika a „női irodalommal”, az egy országon és nyelven belüli „regionális irodalmakkal” is foglalkozott.

Bár munka közben egyre világosabbá vált számomra, hogy ezzel az előadással nemhogy kijutni nem fogok a kollokviumra, de el sem küldhetem, az mégiscsak elkészült, aztán bekerült a fiókba.

A témát – a Kuncz Aladár kezdeményezte Erdélyi Helikon-beli rovatot – azóta többen közelítették meg (Pomogáts Béla, Kántor Lajos például), de érdemi feldolgozása tudomásom szerint nem történt meg. Talán ez is indokolja a munka mostani közlését.

A szövegen csak apró javításokat végeztem, részben Egyed Péter megjegyzései alapján. Így, ahogy van, dokumentuma is egy olyan kornak, amelyben a romániai magyar irodalom lényeges kérdéseiről legfeljebb az asztalfióknak írhattunk.

Kolozsvár, 1998. május 25.

D.Gy.

Tanulmányunk címét a két világháború közötti romániai magyar irodalom egyik legjelentősebb folyóiratától, az 1928–1944 között megjelent Erdélyi Helikontól kölcsönöztük, amelyben a francia műveltségű Kuncz Aladár szerkesztése idején, 1930–1931-ben rovatcím volt. Maga ez a rovat is érdekes lehet egy olyan nemzetközi kollokvium résztvevői számára, amelynek témája a kulturális kisebbségek irodalmi életének vizsgálata mai világszinten. A romániai magyar folyóirat kitekintése jó fél évszázaddal ezelőtt lehetőséget és alkalmat kínál számunkra egy felelésbe ment előzmény irodalomtörténeti felelevenítésére, de túl az egykori rovatban megjelent tizenöt tanulmány bemutatásán egyéb konklúziókra is. Hiszen az Erdélyi Helikon – mint a romániai magyar kisebbség irodalmának fóruma – önmaga irodalmi helyének és egy kisebbségi helyzetben művelt irodalom céljának-értelmének problémakörében mozogva ismerte fel azt, hogy önnön helyét és célját-értelmét csak világirodalmi összefüggésben határozhatja meg maradandó érvénnyel. Másfelől a rovatban megjelent cikkek romániai és külföldi szerzői (Kairótól Clevelandig és Dublintól Katalóniáig) a regionális partikularizmus és világirodalmi egyetemesség dilemmájára keresték a választ, s egy-egy irodalomról nyújtott (vázlatos vagy részletező, az adatbőség vagy elvi-eszmei végiggondolás útján járó) képük elméleti tanulságok levonására is lehetőséget nyújthat.

Előzetesen még jelezni kell, hogy az Erdélyi Helikon 1930–1931-es tanulmányainak vizsgálata mind a kulturális és nyelvi, mind az etnikai kisebbségek irodalmainak kutatója számára tanulságos lehet. A két kategória ugyanis a folyóirat egykori szerkesztőjének koncepciójában – s hasonlóképpen a szerzőkében – sem különült el, sőt épp a rovat megszületését kiváltó szándék következtében az azonos nyelvű nemzeti irodalom belüli regionális tendenciákat is felölelte. S igazság szerint ezek a jelenségek legalább annyira kapcsolódnak is egymáshoz, mint amennyire egyazon kategórián belül is elkülönülnek az egyes nemzetiségi irodalmak az illető ország adott társadalmi-politikai helyzete, a többségi nemzettel való együttélés történelmi változatossága következtében. E három kategóriát tehát már csak ezért is együttesen vizsgáljuk a következőkben.

A romániai magyar irodalom számára kisebbségi voltának problémája az első világháborút befejező Párizs-környéki békék következtében előállott történelmi változásokkal együtt vetődött fel. A történelmi Erdély másfél századon keresztül (1542–1690) önálló fejedelemség volt – épp olyan időkből, amikor Magyarország legnagyobb része török hódoltság alá került –, s az elkövetkező századokban megizmosodott helyi magyar irodalmi hagyományt majd csak a Mo-

narchiában erősen Budapest-központúvá vált újabb magyar irodalmi fejlődés ellensúlyozta. Erdély még a 19. században is a magyar irodalom kiemelkedő egyéniségeit adta (Jósika Miklós, Kemény Zsigmond a regény, Arany János a költői epika, Gyulai Pál a kritika terén), s a modern magyar líra megteremtőjének, Ady Endrének költészetében (még inkább világnézetében) is fontos tényező volt erdélyi gyökerezettsége.

Az adott irodalmi hagyományra azonban olyan – részben már az 1918-as történelmi változás előtti évtizedekre-évszázadokra visszavezethető – irodalmi ideológia épült, amelynek alap-tétele bizonyosfajta regionális (erdélyi) különvalóság, s e különvalóságban az Erdélyben együtt élő magyarok, románok és szászok történelmi-szellemi sorsközössége, e sorsközösségben ki-termelődött sajátos erdélyi lelkiség, amelynek kifejezése a Romániában kialakult magyar irodalom hivatása. Ez az irodalmi ideológia – amelyet már a kortársak „transzszilvanizmus”-nak neveztek, s amelyet Kós Károlynak az 1921-ben megjelent röpirata, a *Kiáltó Szó* fogalmazott meg először – a húszas években sokrétű és heves vitákban kristályosodott ki és fejlődött a regionális jegyeket elsődlegesen kihangsúlyozó ideológiából olyan irodalmi programmá, amelynek számára a húszas évek végére már a regionalizmuson való túlemelkedés, az egyetemességigény vált kulcskérdéssé. Kuncz Aladár, aki 1929 nyarán veszi át az Erdélyi Helikon szerkesztését, már programnak is beillő cikkében hangsúlyozza: „Kisebbségi helyzetünkél fogva az irodalom nem lehet számunkra pusztán dekoráció, de nem lehet hatalmi érdekeknek sem a szócsöve. Rendeltetésünk az, hogy csak a legtisztább irodalmi célokat szolgáljuk, s azt a szellemet tükrözzük, amely a műveltségi érintkezésben egymáshoz simult népek védelme alatt a művészi és erkölcsi értékek világrendjét akarja megalkotni.”¹ Kuncz koncepciójában változatlanul meghatározó szerepet szán az életben egymásra utalt erdélyi magyar, román és szász irodalomnak, a közöttük lévő szellemi érintkezések „kimélyítésének”. S e szellemi érintkezésekben látja a maga kisebbségi irodalma számára európaiságának lehetőségét is: „Mi más ezeknek az irodalmi érintkezéseknek a gyakorlati keresztülvitele – teszi fel a kérdést –, ha nem a legszorosabb értelemben vett európaiság? [...] Bármennyire is képtelenségnek látszik, mégis tény az, hogy Európa a termékeny, haladó szellemű, nagy műveltségi és politikai együttműködéshez csupán magukat szabadon kifejező regionalizmusok útján juthat el.”²

A tétel politikai aktualitása az akkori Európában kétségtelen, hiszen a háború utáni rendezés, amely a nemzeti önrendelkezés és nemzeti államiság zászlaját tűzte magasra, valójában a többségi és kisebbségi nacionalizmusok egymás ellen tüzelését érte el, s a revanssal, revíziós indulatokkal telített légkörben mindjobban szertefoszlni látszott az egyetemes európaiság eszménye. Ilyen körülmények között az Erdélyben együtt élő magyar, román és szász irodalom együttműködésének, harmonizálásának eszménye egy valóban egyetemes modell lehetőségét ígéri: „Nem lehet erdélyi magyar író – fogalmaz Kuncz imént idézett esszéjében ugyancsak kategorikusan –, aki ezekről a párhuzamos irodalmi mozgalmakról nem tud. Akinek halvány fogalma sincs arról, miként tükröződik a mi sorsunk, kívánságaink a román írók műveiben, s a magunkéval azonos kisebbségi rendeltetés művészi szempontból miként manifesztálódik a szász irodalomban. Életünknek egymásra utaltsága hozza egymás közelébe ezt a három irodalmat, s lehetetlen kikerülni, hogy ezeknek egymásra hatása, egymással való bensőséges érintkezése ne legyen. Elodázhatatlan feladata az erdélyi magyar irodalomnak, hogy ezeket a szellemi érintkezéseket kimélyítse.”³

¹ Kuncz Aladár: *Erdély az én hazám*. Erdélyi Helikon II(1929). 7. 488.

² Uo.

³ Uo.

Kuncz Aladár ebben az esszéjében – az egyetemesség tekintetében is – befelé figyel. Egész más, valóban egyetemes irodalmi összefüggésekben veti fel regionalizmus és európaiság kérdését néhány hónappal később a 20. század egyik legnagyobb magyar költője, a Dante-fordító Babits Mihály. Az ő egyetemességigénye nem új keletű, és nem is egy kisebbségi irodalom keretei között kristályosodott ki. A Nyugat költő-szerkesztője szerint „...minden mai nemzeti vagy egyéb irodalom csak egyetlen nagy európai irodalomnak regionális hajtása lehet”.⁴ Idézett cikkében azonban – amelyet Kuncz kérésére ír, s amelyet a vezetése alá került Erdélyi Helikonba programadó cikk gyanánt szán – a regionalizmusnak nemcsak ez a parciális, hanem beszükítő értelmezése is megtalálható: „...bizonyos – írja –, hogy mindig több lesz az olyan író, aki az egész emberiség helyett csak egy nemzettel – vagy esetleg csak egy fajjal, egy népréteggel, egy társadalmi osztállyal szemben érzi magát felelősnek... Ilyenformán az író, aki nem tud vagy nem mer fontosat mondani az Embernek és az Emberről: mond legalább valami fontosat egy kisebb közösségnek vagy egy kisebb közösségről. (Jó író dolga, de nem nagy íróé.)”⁵ „Az európai irodalmak mind kimondottabb regionalizmusa” tehát Babits szerint egyfelől az egyetemességre való képtelenséget hordozza magában, másfelől a kimondott szembefordulást az egyetemes kategóriákban gondolkodással. A polémia Kuncz korábbi idézett cikkében kifejtett tételével ha nem is sarkított, de letagadhatatlan. A kérdésnek magának a felvetését azonban Babits pozitív jelnek tekinti: „Mi mást jelent és bizonyít... – írja – mint éppen azt, hogy az erdélyi lélek lényegesebb európai mondanivalók felé vágyik, s nem akar regionalizmusába, mint egy kényelmes mentsvárba, bezárkózni?”⁶

Ebből a Babits szempontjából reményteljes észrevételből nő aztán ki esszéje végkövetkeztetése gyanánt a megállapítás: „A mai Emberség sorsának gyökeréhez bizonyosan annak az irodalomnak van a legtöbb kilátása hozzáférkőzni, amely Nemzet és Ember viszonyát legforróbban átéli önmagában; s a kulturális válság gyökeréhez az ér, amelyiknek saját partikularizmusa legvitálisabban vált problémává. S itt van a *kis irodalmak* reménye, hogy fontosat és izgatót mondhassanak ma, amikor a nagyok is alig tudnak ilyent mondani.”⁷

Látható, hogy Kuncz Aladár egyáltalán nem kizárólagosságra törő szerkesztő. A „bölcshelyes ki-egyenlítődé” sokaktól annyiszor kárhoztatott szerkesztéspolitikája, amely olykor az eklektikus határáig (de csak a határáig!) menően volt nyitott a legkülönbözőbb irodalmi felfogások, ízlések és alkotási módszerek híveinek, ez esetben is a kérdés – regionalizmus és egyetemesség – többoldalú megvilágítását tette lehetővé. És tegyük hozzá, még ennél is sarkítottabb formában, hiszen a folyóiratnak ugyanabban a számában közli Szekfű Gyula bírálatát Kós Károlynak a transzszilvanizmust újból – és széles történelmi-művészettörténeti öleléssel – megfogalmazó könyvéről, az *Erdély* című „kultúrtörténeti vázlat”-ról, ahol a szaktörténész épp ott marasztalja el Kóst, ahol az „saját kora és egyénisége eszményeit akarja mindenáron előhívni a múlt sötétjéből”. „...az ilyen szociális apriorizmusból – szól figyelmeztetése most már nemcsak Kós, hanem »az új Erdély több neves írója« felé – logikusan következik, hogy a történet valóságos realisztikus rajz helyett a szegényember üldöztetésének érzékeny előadása lesz, amelyből szociális érzéseket igen, de történetet nem lehet tanulni.”⁸

Nem véletlenül idéztük Szekfű Gyula Kós-kritikáját, ugyanis a kisebbségi irodalmak egyik fő tématerülete – amint azt a továbbiak is tanúsítják – épp a történelmi múlt, amelyből rendsze-

⁴ Babits Mihály: *Európaiság és regionalizmus*. Erdélyi Helikon III(1930). 1.3.

⁵ Uo.

⁶ Uo.

⁷ I. m. 6.

⁸ Szekfű Gyula: *Kós Károly Erdélye*. Erdélyi Helikon III(1930). 1. 7.

rint a maga korára érvényes vagy érvényesíthető tanulságot mutatja fel az író. És ámbár a romániai magyar irodalom teoretikusai és a történelmi regény itteni művelői előtt ott lebegett a figyelmeztetés: „...a legnemesebb értelemben vett európaiságot jelenti az, ha Erdélyben a nemzeti műveltségek és a nemzeti sajátosságok harmonikus egyeztetésén dolgozunk, s ha Erdély múltjára is ezen a prizmán keresztül tekintünk vissza”⁹ (Kuncz), a múlt felé fordulás regionalista buktatóira figyelmeztető Szekfű sorai kétségtelenül egyetlen kisebbségi irodalom konkrét helyzetén túlmutatóan is érvényesnek tekinthetők.

Kuncz Aladár 1982-ben kiadott levelezésében¹⁰ jóformán nincs nyoma azoknak az első leveleknek, amelyekkel az Erdélyi Helikon szerkesztője az 1930. augusztus–szeptemberi számban megindított „Kisebbségi irodalom – világirodalom” rovat szerzőit felkereste. A kitekintés szándéka azonban már a Babits-esszé követő számokban tetten érhető: az 1930. áprilisi számban jelenik meg Vita Zsigmond cikke Charles-Ferdinand Ramuz svájci francia (romand) regényíróról, a júniusi számban Nagy András írása a száz éve született Frédéric Mistralról, s a jugoszláviai és csehszlovákiai magyar kisebbségi irodalmakról írott cikkekben,¹¹ sőt a Clevelandben élő Reményi Józsefnek az *Amerikai magyar szellemi élet* című számbavételében¹² is minduntalan felvetődnek a kisebbségi irodalom helyzetével és feladataival kapcsolatos kérdések. Ebben az összefüggésben különös jelentést kap Szenteleky megállapítása, amely szerint a jugoszláviai magyar irodalom kibontakozásának különös nehézsége, hogy itt talán a legerőteljesebben érződött Pest háború előtti vonzása. „Ezen a tájon – panasolja – az írás és a gondolat sohasem volt szükséglet”, „semmilyen kulturális tradíció nem maradt, nem remegett a múlt ihlető szelleme, még kielégítetlen igények sem sorvadoztak...”¹³ Sziklay Ferenc szintén a Monarchia-kori centralizációt említi fel, s a kezdetleges irodalmi színvonal fő okát is abban látja, hogy a háború végi fordulat „a természetes decentralizáció helyett a kényszerdecentralizációt idézte elő”.¹⁴ Szerinte „a kisebbségi irodalom [...] nemcsak az élet leszűródése, de neki kell vállalnia magának a kisebbségi életformának a kialakítását is, legalább a segítséget ott, ahol a kisebbségi életforma bizonytalan még, tehát primér szükséglet”. A kisebbségi irodalom - mondja - „a kisebbségi élettel együtt emelkedik az esztétikai értékelés lehetősége felé”. S e helyzetfelmérésből fakad programja is, amely (ha egyfelől túltekint is az irodalom területén) jóval szerényebb az erdélyiekénél: „...kisebbségi sorsban egyrészt nem is annyira az irodalom intenzitására, mint inkább az irodalmi élet extenzitására van szükség, [...] ennek az irodalmi életnek sokkal inkább szüksége van két fő összetevőjének, az írói társadalomnak és a közönségnek közvetlen kontaktusára...”

Érdekes – és mindenféle általánosító leegyszerűsítések ellenében igencsak meggondolkoztató –, amit (vajon Babitsnak válaszul?) kisebbség és európaiság viszonyáról a vajdasági magyar kisebbségi irodalom realitásaiból kiindulva ír: „...még veszedelmesebb a kisebbségi irodalomtól egyszeriben »européer« szint és nívót követelni, mert ha ez a posztulátum juma érvényre, az irodalom palántája ott maradhatna időtlen időkig az üvegházban, soha bele nem

⁹ Kuncz Aladár: *i.m.* I.h. 489.

¹⁰ Kuncz Aladár: *Levelek. 1907–1931.* Sajtó alá rendezte Jancsó Eleménné Máthé-Szabó Magda. A jegyzeteket összeállította Juhász András. Bukarest 1982.

¹¹ Szenteleky Kornél: *A vajdasági magyar irodalom elmúlt esztendeje.* Erdélyi Helikon III(1930). 3. 206–209; Sziklay Ferenc: *Kisebbségi irodalom vagy kisebbségek irodalma.* Erdélyi Helikon III(1930). 6. 451–457.

¹² Erdélyi Helikon III(1930). 1. 90–92.

¹³ Szenteleky Kornél: *i.m.* I.h. 208.

¹⁴ Sziklay Ferenc: *i.m.* I.h. 451. s köv.

gyökeresedhetnek az élet talajába, kívül maradna a kisebbségi magyar élet közösségén, nem lenne hatótényezője a kisebbségi öntudat kialakulásának.”¹⁵

A kisebbségi irodalmi realitásokkal szembekerülő magyar írók gondolataival – természetszerűleg, hiszen ugyanezekben a realitásokban élő kritikusokról van szó – egybecsengenek a Ramuz- és Mistral-tanulmányok szerzőinek némely megállapításai is. Ramuz például – Vita Zsigmond szerint – amikor a vaud-i és vales-i hegyvidék lakóinak világát azok nyelvére építve próbálja meg visszaadni (amivel világra segíti az önálló svájci francia – romand – irodalmat), „Párizsban veszedelmes irodalmi regionalizmus gyanújába keveredik. Az irodalmi nyelv megsértésének, a nyelv tisztasága elleni vétésnek veszik ezt, amely ellen mindig a legvégsőbb eszközökkel küzdenek”, noha – mint megállapítja – „nem különlegességeiben mutatja meg népét, hanem általános emberi érzésvilágában, ezzel mutatva példát a provincializmusban”,¹⁶ s tanúságul magát Ramuz-t idézi, aki a *Salutation paysanne* című regénye újrakiadásához írott előszavában maga mondja: „Nem akart zászlóvivője lenni semmiféle különböző irodalmi törekvésnek, nagyon jól tudva, hogy az elkülönülés csak bezárja horizontunkat.” Nagy András szintén a regionális kötöttségeken túlemelkedő tehetség példáját látja Mistralban, akinek „irodalmi működése... az egyik legszínesebb francia regionalista érzésnek és költői képzeletkörnek feltámasztására szövetkezett éppen a realizmus időszakában... Ez a regionalista elzárkózás a francia irodalmi egységgel szemben bizonyára még az egyszerű észrevevés kitüntetésében sem részesült volna, ha nincs Mistral költői zsenije, amely az érthetetlen tájnyelvbe, Provence lokális jelentőségű színeibe és eseményeibe is egyetemes irodalmi és emberi jelentőséget tudott vinni.”¹⁷

A felsorolt cikkek, tanulmányok bizonyára már annak a szerkesztői szándéknak a tükröi, amelyre egy következő, a flamand irodalomról írott beszámoló szerzője, A. Escalans cikke végén utal: „...szerkesztője programjából tudom, hogy ez a folyóirat ezentúl rendszeresen tájékoztatni akarja olvasóit a világ többi kisebbségeinek irodalmáról”.¹⁸ Kuncz Aladár levelezésében az első hivatkozás a rovatra akkor bukkan fel, amikor a „Kisebbségi irodalom - világirodalom” rovat első cikkei már szerkesztés alatt vannak. 1930. június 24-én írja Molter Károlynak Marosvásárhelyre: „Az idej folyóirati programomban főként arra szeretnék kiterjeszkedni, ami a világirodalomban más kisebbségi népek irodalmában történik, azonkívül szeretném a többi nagy irodalmakban a regionális tendenciákat vizsgálni... szeretném, hogy a Helikonnak meglegyen az a specialitása, hogy elsősorban Európa, de amennyiben lehetséges, az egész világ kisebbségi irodalmait számon tartsa. Ezért jól fog a Die Strasse [egy korábbi levélben már kérte a jugoszláviai német Friedrich von Gagern krajnai környezetben lejátszódó regényéről Molter ismertetőjét, amely azonban majd csak az 1931. májusi számban jelenik meg], és amint látom már előre, szeptemberi számunkban ezenkívül is lesz még a katalán irodalomról egy érdekes beszámoló, valamint az íreknél a miénkhez hasonló irodalmi törekvéseiről.”¹⁹

A Kuncz-levelezésben néhány jelzésre később találunk: Kuncz 1930. október 8-án kelt levelében írja Molter Károlynak: „Nem tudom, hogy mennyire ismered a Csehországban, Lengyelországban, Olaszországban élő német kisebbségek irodalmát. Nagyon szeretném, ha ezek közül valamelyiket, esetleg felkutatható források alapján, ismertetné a Kisebbségi irodalom – világirodalom című rovatban.”²⁰

¹⁵ I.h. 457.

¹⁶ Vita Zsigmond: *Ramuz*. Erdélyi Helikon III(1930). 4. 340.

¹⁷ Nagy András: *A százéves Mistral*. Erdélyi Helikon III(1930). 6. 537.

¹⁸ A.H.: *A mai flamand irodalom nagy alakjai*. Erdélyi Helikon III(1930). 7. 602.

¹⁹ Kuncz Aladár: *Levelek*. 202.

²⁰ Uo. 213.

A német kisebbségi irodalmakról írandó cikkek ügyében néhány hét múlva újra Moherhez és Zillichhez fordul,²¹ majd az írek irodalmának szakértője irányában puhatolózik az akkor Londonban tanuló Cs. Szabó Lászlónál.²² E levelek kelte 1930. október 27. 1930. december 10.

Közben az Erdélyi Helikon 1930. augusztus–szeptemberi kettős számában már megindult a „Kisebbségi irodalom – világirodalom” rovat, amelyben elsőnek A. Escalansnak a katalán irodalomról és a mai flamand irodalom nagy alakjairól írott tanulmányai látnak napvilágot (az utóbbi – nyilván nyomdahiba folytán – A.H. jegy alatt; a félévi tartalomjegyzékben mindkét cikknél a szerző teljes neve van feltüntetve). Az októberi számban Morik Brin, a kairói egyetem tanára ír cikket *Az armorikai Bretagne nemzeti íróiról*, s ugyanott Sp (talán a Spectator álnéven író Krenner Miklós) az erdélyi szász egyesületek napja alkalmából szemlézi a Klingsor című brassói szász irodalmi folyóirat kisebbségi kultúrpolitikai vonatkozásban igen érdekes különszámát. A novemberi számban Vernon Duchworth Barkernek a modern ír drámáról szóló tanulmányát olvashatja a Helikon közönsége *Regionális irodalmi kísérletek Nagy-Britanniában* címmel, majd ehhez a témához szorosan kapcsolódva *Ír drámaírók* címmel közölt írását az 1931. januári számban. Közben 1930 decemberében Szabó Imre romániai magyar prózaíró és publicista tekinti át a zsidó kisebbségi irodalom múltját és jelenét, majd az 1931. februári számban Dr. Richard Hinke a szudétánémetek mai költészetét. Az 1931. áprilisi számban Reményi József, az Egyesült Államokban élő magyar író *Amerikai regionalizmus* című cikkében lényegében az amerikai Dél irodalmát mutatja be, a májusi számban pedig Molter Károlynak Friedrich von Gagern *Die Strasse* című regényéről szóló ismertetője mellett a folyóirat Berde Mária méltató cikkét közli a romániai magyar irodalom egy évtizedét áttekintő román nyelvű szintézisről, Ion Chinezu *Aspecte din literatura maghiară ardeleană* című könyvéről.

Kuncz Aladár 1931. június 24-én bekövetkezett halála miatt a „Kisebbségi irodalom – világirodalom” rovat csak 1931 novemberében és decemberében tűnik még fel; a két számban megjelent négy cikk közül azonban csupán Bernard Lecache-nak, az európai kisebbségek érdekében a harmincas évek fordulóján kiadott *Le Cri des Peuples* című folyóirat szerkesztőjének *Regionalista irodalom és kisebbségek irodalma* című cikke érdemel figyelmet.²³ A többi írás a kortárs európai irodalom egy-egy részletéről tájékoztat: Lionello Fiumi az új olasz regényről, Rudolf Kaltofen az 1931-es év német irodalmáról, Vita Zsigmond pedig a háború utáni francia irodalomról.²⁴

Ebből a futó felsorolásból is kitűnik, hogy Kuncznak csak részben sikerült megvalósítania tervét, hiszen az első világháború után virágzásnak indult kisebbségi irodalmaknak csak egy része került bemutatásra az Erdélyi Helikonban. Az viszont már nyitott kérdés, hogy vajon ez a rész nem egy átgondolt kisebbségpolitikai koncepciót tükröz-e, hiszen a szudétánémetek költészetéről szóló tanulmány kivételével a „Kisebbségi irodalom – világirodalom” rovatban csupán olyan irodalomról esett szó, ahol a szóban forgó kisebbségnek nem volt anyanemzete a határon túl, tehát nem vetődhetett fel esetében még csak az árnyéka sem valamiféle revizionista vádnak. Úgy tűnik, hogy Kuncz, miután az Erdélyi Helikon megelőző évi számaiban a romániai magyar irodalom jelesei tisztázták magukat az „irodalmi schisma” vádjától, a regionalizmus és európaiság kérdését, saját kisebbségi irodalma egyetemes érvényű és szintű művészi mondanivalók hordozásának lehetőségét egyedül a romániai magyar irodalom önkörén belül akarta végiggon-

²¹ Uo. 221.

²² Uo. 228.

²³ Erdélyi Helikon IV(1931). 10.

²⁴ Fiumi, Lionello: *Új olasz irodalom*. Erdélyi Helikon IV(1931). 9. 716–718; Kaltofen, Rudolf: *Német irodalom 1931-ben*. Uo. IV(1931). 9. 718–719; Vita Zsigmond: *A háború utáni francia irodalom törekvései*. Uo. IV(1931). 10. 802–804. (Az egész rovatról lásd Kuncz Aladár: *Levelek*. 411–412.)

doltatni. S ezzel továbblépett azokon a – Helikon hasábjain is megszólaló – kísérleteken, amelyek egyes kisebbségi magyar irodalmak egyetemességének elvárásán a magyar irodalom egészében való szóhoz jutást értették és igényelték.

Kettős kötődést hordoz tehát Kuncz magában, s míg egyfelől az „Erdély az én hazám” jel-szavával „...valami valóságosra akar utalni, ami körülöttünk van, amibe mindennapi életünk gyökérszállai futnak, s ami nélkül el nem lehetünk”,²⁵ másfelől nem felejtkezik meg hozzátenni a pályakezdő, Noirmoutier előtti önmaga álmát sem: „...még akkor sem, ha hitben, meggyőződé-sben, világszemléletben vagy művészi álmainkban életünknek egy európaibb és egyetemesebb visszhangot is keresünk.”²⁶

Az Erdélyi Helikonban – fogadjuk el: nem véletlenül kiválasztva – bemutatásra kerülő kisebbségi irodalmakról szóló cikkek, tanulmányok szerzői a legkülönbözőbb történelmi-társadalmi realitások hatása alatt s eltérő ideológiai és tudati szintre jutott kisebbségek irodalmait mutatják be, különböző egyéni hozzáállással. Van, aki az irodalmat az adott kisebbség politikai harcának eszközeként értelmezi, s ezen az eszköz voltán túl kevésbé érdekli az, hogy vajon az adott kisebbségi irodalom eljut-e művészi mondanivalójának egyetemes elfogadtatásához (pl. a katalán és a breton irodalomról írott tanulmányok szerzői), más felismeri azt a komplex hatásmechanizmust, amely egy kisebbség gondolat- és érzésvilágát a művészi megformálás magaslátán valóban az egyetemes gondolat- és érzésvilág részévé tudja tenni (V.D. Barker tanulmányai az angol irodalomtörténetben is „ír reneszánsz” néven számon tartott áramlatról). Van, aki mindössze néhány nevet idéz, más – mint például a szudétánémetek mai költészetéről tájékoztató R. Hinke – nevek sokaságával áraszt el, noha a hozzájuk kapcsolt néhány szavas-mondatos jellemzés vajmi ritkán győz meg az illető névhez kapcsolódó irodalmi életmű regionálison túlmutató jelentőségéről. Mindenesetre akár a pozitív, akár a negatív példák az egyetemesség kérdésében a babitsi figyelmeltetést igazolják: aki nem képes önnön nemzeti (nemzetiségi) kereteiben az Emberre általában érvényeset megtalálni, az nagyon sokszor saját nemzete (nemzetisége) számára is csak ideigvaló érték alkotására képes.

Az összes tanulmányokban nyilvánvaló az, hogy a nemzetiségi irodalom megszületésének, kibontakozásának – a történelmi helyzet sokfélesége mellett is – vannak bizonyos általános sémái s ezekhez kötődő általános problémái. Valamennyi irodalom olyan népcsoportok érzés- és tudatvilágának kifejezője, amelyek évezredek történelmük bizonyos szakaszaiban – többnyire a feudalizmus korai vagy kifejlett szakaszában – virágzó szellemi kultúrát mondhattak magukénak, s ennek nemegyszer európai rangú értékeire is építve indították meg a küzdelmet modern önkifejezésükért. Az armorikai Bretagne 20. századi irodalmi mozgalma büszkén hivatkozik „a nagy kelta hagyományra”: az Arthur- és Lancelot-mondakörre, a *Tristan és Isoldára* („a breton »énekek éneké«-re”), s arra is, hogy „a breton képzelőerőnek nyugtalanító és folyton forrongó forrásaiból táplálkozott Shakespeare is”; a katalánok 9–12. századi hagyományok nyomán újítják fel „virágjátékok” néven középkori dalos versenyeket, amelyeknek a 19. század második felében nagy szerepük van abban, hogy „lassan kialakul az összes katalánlakta területek irodalmi egysége”.

A kisebbségi irodalmak többnyire 19. századi újjászületésének nem kevésbé jelentős forrása a népi kultúra. A kapitalizálódás áramában ezek a területek nagyjából elmaradtak a fejlődéstől, értelmiségük az uralkodó nemzet kultúrájába asszimilálódott, s az etnikum sajátos irodalmi-művelődési értékeit a fejlődés szélére vetett paraszti közösségek őrizték meg több-kevesebb

²⁵ Kuncz Aladár: *Erdély az én hazám*. 489. (Újraközölve Kuncz Aladár: *Tanulmányok, kritikák*. Összeállította, utószóval ellátta Pomogáts Béla. Bukarest 1973)

²⁶ Uo. 487.

eredménnyel. A skót Macpherson Ossian-énekei, hiába voltak hamisítványok, egy nemzeti irodalmi áramlat elindítói lettek, s a legtöbb európai nép – köztük nemzetiségek is – a nép körében megőrzött ősi énekeket választották megújuló irodalmuk kiindulópontjának. A flamand Guido Gezelle „...népének nyelvén egyszerre csak elkezd írní a legszebb, legtisztább csengésű dalokat, amelyek igazán méltó párjai a világ legnagyobb költői műveinek”; a provanszál Mistral „...az érthetetlen tájnyelvbe, Provence lokális jelentőségű színeibe és eseményeibe is egyetemes irodalmi és emberi jelentőséget tudott vinni”; La Villamarqué nagy visszhangot kiváltó gyűjteménybe foglalja a régi breton népköltészet termékeit; a katalánoknál is fellelhető a „szélesebb rétegekre támaszkodó népies és népszerű indulás, hogy aztán különböző megpróbáltatásokon át eljusson egy magasabb akadémiáig”; az ír reneszánsz nagy képviselőjének, Yeatsnek pedig „csaknem mindegyik darabja népmeséken alapszik, vagy legalább analógiában van azokkal”, s ő költői feladatának tartja kifejezni „egy, az érzéki benyomásokon túli világ tanát és azon poéták, misztikusok és paraszti emberek méltóságának bizonyítgatását, akik fel tudják fogni ezt a világot”. A bemutatott kisebbségi irodalmak mindegyikének fejlődésében végeredményben ugyanaz a folyamat igazolódik, ami Európa 19. századi nagy irodalmainak történetében, ahol a népköltészet iránti romantikus érdeklődés és lelkesedés valójában megalapozta a nemzeti önazonosság lényegét tartalommal és formában kifejező lírát és epikát. Figyelemre méltó, hogy az európai modern irodalmi áramlatokkal lépést tartó kisebbségi irodalmak (például a flamand, a katalán) a későbbiekben legfeljebb meghaladták, de semmiképpen nem ugrották át az irodalmi fejlődésnek ezt a népi-nemzeti szakaszát, s nagyon sok esetben a maguk új kifejezési eszközeivel is visszatértek a népi költészet és tudatvilág ez ősi forrásaihoz.

Sajátos és ellentmondásos helyzetkép mutatkozik már az Erdélyi Helikonban megjelent tanulmányok alapján is a kisebbségi irodalmat hordozó nyelv vonatkozásában. A többségben a megújuló kisebbségi irodalom hordozója az újraélesztett, megújított anyanyelv, s az irodalomteremtés folyamatában különös jelentősége van a nyelvi öntudatosodásnak, a sokszor jórészt elfelejtett vagy a kommunikáció alantas szintjeire szorult anyanyelv újirrodalmiasodásának. Úgy tűnik azonban, hogy nincs szó kizárólagos sémáról, hiszen a breton költészet Morik Brin szerint legkitűnőbb antológiájába Camille Le Mercier egyformán felvette a breton nyelven verselő „bárdok” és a franciául író „költők” műveit, s az ismertető cikk szerzője külön hangsúlyozza az egységet: „Arvor minden költőjének nemes a szíve, mindnyájan egyesülve a szeretetben és szétszóródva az életben, közös szívük dobbanásait figyelik.” Még kirívóbb a helyzet az „ír reneszánsz” drámaíróinál, akik közül Yeats angolul írta műveit, s a többiek: Lady Gregory, Sean O’Casey, J.M. Synge is inkább csak egy-egy tájegység vagy a munkásargó ízeivel dúsították műveik amúgy is sajátos világát. Különben az ír helyzet annyira egyedi, hogy „az ír irodalmi mozgalom is angol nyelven folyt, jelentéktelen kivételtől eltekintve”. Ugyancsak erős tájnyelvi vonások jellemzik a svájci francia (romand) Ramuz prózáját is, ami miatt ő maga „Párizsban veszedelmes irodalmi regionalizmus gyanújába keveredik”. S tájnyelvként tartja számon a francia köztudat a Provence lakói által beszélt oc dialektust is, amelyet Mistral és a félbrigge tett irodalmi nyelvvé.

Hogy a nyelvi kritérium a kisebbségi irodalmakban mennyire szélsőséges megítélések alá esett a harmincas évek fordulóján, azt talán legszembetűnőbben a zsidó kisebbségi irodalomról és a szudétanémetek költészetéről tájékoztató cikkeken szemlélhetjük.

Az előbbi írás szerzője²⁷ egy tárgykörbe vonja a jiddis, a héber és az egyes országok nyelvén megszólaló zsidó írókat (tovább tagolva ismertetését a spanyol, a török, a galíciai, az oroszországi, az egykori Monarchia-beli jiddis, a németországi, itáliai, lengyelországi, galíciai

²⁷ Szabó Imre: *Zsidó kisebbségi irodalom*. Erdélyi Helikon III(1930). 12.

héber nyelvű irodalmakra), akiknek műveiben – a szerző szerint – egyrészt európai szinten jut kifejezésre a zsidó tömegek élete és ősi népi hitelemekkel telített tudatvilága (Salom Asch, Oszip Dimov, Sólem Aléhem, J.L. Perez), másrészt egy olyan „zsidó népi fellendülés”, amely „a nemzeti érzést virágoztatja ki a vallási fölött” (Perez Smolenski).

Az utóbbi²⁸ – ugyancsak a nyelvi kritériumtól elkülönített etnikai elv érvényesítésével – viszont a csehszlovákiai német kisebbségi irodalmon belül él a kizárás eszközeivel: egyfelől számba veszi a legkisebb helyi jelentőségű német költőket is, másfelől igencsak kritikusan viszonyul a prágaiakhoz, akik közül mindössze kettőt fogad be (Karl Eisensteint és Anna Turnwaldot). „A többit – mondja a szerző – mind többé-kevésbé tisztelettel csodáljuk és gyűlöljük. Szemünk nem ragyog fel, ha nevüket halljuk. Szeretetünk nem az övék, bármekkora művészi teljesítményeket mutassanak is föl.” Pedig nem akárhányat rekeszt így ki: Franz Werfelt és Max Brodot. S Egon Erwin Kisch – akit különben a mai irodalomtörténetírás mint „német nyelvű cseh író”-t tart számon.

A nyelvi egység és regionális sokféleség egészen különleges felfogásával találkozunk az Erdélyi Helikon mai olvasója Bernard Lecache írásában.²⁹ A két világháború közötti kelet-európai kisebbségi mozgalmak egykori francia szakértője, a magát politikai vonatkozásban is exponáló *Le Cri des Peuples* című folyóirat szerkesztője saját háza táján sajátos felfogást képvisel: „Franciaországban nincs nemzeti kisebbségi kérdés – jelenti ki. – Minden faj, minden nép, amely ezer évig a francia nemzetet alkotta, egymásba hasonult, s az 1789-iki forradalommal beolvadt a nagy demokratikus olvasztótégelybe.” A francia államnemzet-koncepció képviselője ezt a ma már egészen másként ismert folyamatot illetően azt állítja, hogy az önkéntesség elvét tiszteletben tartva ment végbe. Szerinte „...nem sikerült volna nivellálni az országot, ha már előzőleg nem egyezett volna bele”. És tovább: „Csak hogy megtarthassák az »egy és oszthatatlan« köztársaság elvét, a regionalista törekvésektől felosztott és felszaggatott anarchikus monarchia után elhatározták Franciaországban a kisebbségek halálát.” Csakhogy Franciaország akkor a provençe-i Mistral személyében már Nobel-díjjal is büszkélkedhetett, s a határai között élő bretagne-i „nemzeti írók”-ról Morik Brin ezt írhatta le: „Hála történettudósainak, nyelvészeinek és folkloristáinak, hála költőinek és bárdjainak, a breton lélek élőbb, mint valaha, s Bretagne-ról is el lehet mondani, mint egykor Lengyelországról, hogy soha szellemében nem volt élő-elevenebb, mint amióta nem számít nemzetnek, sőt még tartománynak sem”.³⁰ Nyilván meglehetősen leszűkítő szemlélet kellett ahhoz, hogy a francia „regionalista irodalomról” úgy beszéljen valaki, hogy a provençe-i és a breton irodalom helyett egy-egy francia vidék életét, történelmi hagyományait megelevenítő francia nyelvű irodalomról szól. A szemléletre különben egy Charles-Bruntól, a „föderatív eszme apostolá”-tól vett idézet is jellemző: „Fel akarjuk újítani a szokásokat, megakadályozni, hogy feledésbe merüljön a regionalista irodalmak talajban oly gazdag folklorja, de francia keretben, azért, hogy a megértést elősegítsük a franciák között.”³¹

Az Erdélyi Helikon hasábjain megjelent ismertető tanulmányokból összképszerűen világosan kirajzolódik ezeknek a kisebbségi irodalmaknak a közös fejlődési iránya, és kirajzolódnak e fejlődés erővonalai: az öntudatra ébredésben döntő szerepet játszik a romantika, s a fejlődés későbbi szakaszain is meglehetősen hangsúlyos van a kisebbségi művelődésben a romantikus irodalom három tartópillérének: az anyanyelvnek, a dicsőséges múlt kultuszának és a népköltészetnek. A későbbiekben természetesen ezek iránya és tartalma itt-ott lényegesen módosulhat:

²⁸ Hinke, Richard: *A szudétanémetek mai költészete*. Erdélyi Helikon IV(1931). 2.

²⁹ Lecache, Bernard: *Regionalista irodalom és kisebbségek irodalma*. Erdélyi Helikon IV(1931). 11.

³⁰ Brin, Morik: *Az armorikai Bretagne írói*. Erdélyi Helikon III(1930). 10.

³¹ Lecache, Bernard: *i. m.* 1.h.

az ősi nyelv feltámasztása után következik a modern élettények és életérzések kifejezésére alkalmassá tevő nyelvművelő-nyelvfejlesztő munka, a múlt megelevenítésében is meghaladottá válik a romantika, míg a népköltészet az avantgárd irányzatokban kínál lehetőséget a népi tudatvilág új dimenzióinak feltárására s egyben a költészet megújítására is.

Van még egy sajátos (sajátosságában közös) jegye a kisebbségi irodalmaknak: a népelethez, elsődlegesen a parasztsághoz való kötődés. Nyilván ennek megvannak a maga objektív, az egyes kisebbségek történelmi fejlődésében rejlő okai is: az Európai kisebbségek jelentős részének társadalmi struktúrájában a döntő (mert a kapitalizmus gazdasági-társadalmi átalakulásai által legkevésbé érintett) réteg a paraszti réteg, amely életformájának és -keretének zártságánál fogva a legtöbbet megőrzött az illető kisebbség etnikai-tudati-műveltségi sajátosságaiból. Következik ebből először is a kisebbségi irodalmak nagy részében a paraszti orientáció, s a paraszti-polgári szembeállításban az autochton-idegen oppozíció hangsúlyozott jelenléte. Főképp a két világháború közötti időben a kisebbségi mozgalmak ideológiailag is inkább konzervatívak, romantikus antikapitalisták voltak, s ideológiájukban nem volt idegen az exkluzivista nacionalizmus sem, ami szintén hozzájárult irodalmuk szemhatárának provinciális beszűküléséhez.

Ugyanakkor már a múlt század utolsó harmadában akadnak a kisebbségi irodalmaknak világirodalmi mértékkel mérhető képviselői is – igaz, ezek (az ír Yeats például) a nagy világnyelvek valamelyikén szólalnak meg –, s gyakran tapasztalható jele annak is, hogy egyik-másik kisebbségi irodalom reprezentánsai fel tudnak zárkózni a modern irodalmi irányzatokhoz (a század eleji flamand próza Stijn Streuels révén Gorkijhoz kötődik, a harmincas évek katalán költői Federico Garcia Lorca hatása alatt újítják meg a katalán lírát), s még nyilvánvalóbb a kisebbségi irodalmaknak ez a megújulási tendenciája, ha a jelenséget a második világháború utáni történelmi meghosszabbításban szemléljük.

Ez azonban már messze kívül esik dolgozatunk témáján.

Mit jelentett az Erdélyi Helikon „Kisebbségi irodalom – világirodalom” rovatában megjelent cikk- és tanulmányanyag a korabeli romániai magyar irodalom számára? Utólag visszatekintve és az akkori írások gondolatait értékelve figyelemre méltó kitekintést nyújthatott. Valóságos jelentőségét azonban már csak azért sem lehet felmérni, mert Kuncz Aladár halálával az elgondolás éltető ereje veszett el. A rovat utolsó cikkei mutatják, hogy Kuncz szerkesztői székének örökösei inkább a világirodalomra figyelés keretét látták a rovatban, addig, amíg az még helyet kapott a folyóiratban.

Minority literature – world literature. After World War I., when Transylvania was annexed to Romania by the Trianon treaty, in this new minority position it was vital for the Transylvanian Hungarian culture with a centuries-long tradition to find its place and the motivations of its existence. It took nearly a decade to develop an ideology and literary institutions suitable for this new position. An important role was played in both aspects by Aladár Kuncz who returned to Transylvania as a literary critic in 1923, took part in the founding of the Transylvanian Hungarian writer's free gathering, the Helikon; and was the editor of the Erdélyi Helikon until his death in 1931.

As the editor of Erdélyi Helikon he started in 1930 the column *Minority literature – world literature* with the aim of surveying and presenting the minority literatures of his time, searching for the place of minority as a creator of universal values in the world literature of the 1930's.

In this column which was regular during his lifetime but ceased to exist after his death, selected Hungarian and foreign writers and critics presented the American and French regional literatures, the Irish, Catalan, Breton, South-German, Jewish literature and those authors and trends which show the way to the Hungarian literature from Romania with regard to surpassing regionalism and creating universal values.

The present study shows this editorial initiative of Aladár Kuncz, paying special attention to the contemporary significance of the writings appearing in this column.